

Osmanlı Fetva Literatüründe Aidiyete İlişkin Bir Tashiḥ: Fetâvâ-yı Ali Efendi'nin Kısa Bir Versiyonu Olarak “Fetâvâ-yı Karaçelebizâde”

A Correction of Attribution in Ottoman Fatwâ Literature: “Fatâwâ-i Karaçelebizâde” as a Short Version of Fatâwâ-i Alî Efendi

Muharrem Midilli

Giriş

Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa Koleksiyonu'nda yer alan 01048-001 numaralı mecmuanın ismi, zahriyesinde ve iç kapağında *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde* olarak yazılmıştır. Mecmua, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Yazma Eserler Veritabanı'na *el-Fetâvâ* ismiyle kaydedilmiş ve Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'ye (öl. 1068/1658) nispet edilmiştir.¹ Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde “Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi” maddesini yazan Nevzat Kaya, Şeyhülislâm'ın eserlerini sıraladıktan sonra “Fetvalarının *Fetâvâ* adıyla toplandığı da bilinmektedir” ifadesini kullanmakta² ve *Zeyl-i Ravzatü'l-ibrâr* üzerine yaptığı çalışmanın girişinde “Aziz Efendi'nin fetvalarının toplandığı bir kitaptır” diyerek yukarıdaki mecmuaya atıfta bulunmaktadır.³ Şükrü Özen “Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü” isimli makalesinde bu bilgilere referansla *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*'yi Şeyhülislâm monografı başlığı altında Abdülaziz Efendi'yle ilişkilendirmektedir.⁴ Osmanlı fetvalarını veri kaynağı olarak kullanan bazı çalışmalarda söz konusu mecmua ve içerdiği fetvalar, literatürdeki bu bilgidен hareketle Abdülaziz

- 1 Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı (TYEKB), “Yazma Eserler Veritabanı” (Erişim 29 Eylül 2024).
- 2 Nevzat Kaya, “Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/383.
- 3 *Ravzatü'l-Ebrar Zeyli (Tahlil ve Metin)*, haz. Nevzat Kaya (Türk Tarih Kurumu, 2003), s. xxxiii.
- 4 Şükrü Özen, “Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/5 (2005), 297.

* **Corresponding Author:** Muharrem Midilli (Doç. Dr.), Muharrem Midilli, İstanbul Üniversitesi, İslam Tetkikleri Enstitüsü, İstanbul, Türkiye. E-posta: muharrem.midilli@istanbul.edu.tr ORCID: 0000-0002-4502-3447

Efendi'ye nispet edilmiştir.⁵ Bir araştırma kapsamında Osmanlı müftülerinin aile hukukuna ilişkin fetvalarını art zamanlı olarak incelerken *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde* isimli mecmuada yer alan fetvaların tamamının *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin yazma ve matbu nüshalarında aynen ya da önemsiz değişikliklerle yer aldığını farkettim. Acaba Abdülaziz Efendi'nin fetvaları kendisinden daha sonra şeyhülislâm olan (1. 1084/1674-1097/1686, 2. 1103/1692) Çatalcalı Ali Efendi'nin (öl. 1103/1692) *Fetâvâ*'sına mı dâhil edilmişti? Ya da *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde* gerçekte Ali Efendi'nin fetvalarını içeren bir mecmua olup yanlışlıkla Abdülaziz Efendi'ye mi nispet edilmişti? Osmanlı fetva literatüründe her iki durumun örneklerine de rastlanmaktadır.⁶ Bu araştırma notunda, *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde* isimli mecmua *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin yazma ve matbu nüshalarıyla karşılaştırılmakta ve elde edilen verilerden hareketle ikinci ihtimalin doğru olduğu sonucuna varılmaktadır.

***Fetâvâ-yı Karaçelebizâde* İsimli Mecmuanın Genel Özellikleri**

Fetâvâ-yı Karaçelebizâde, toplamda üç eser ihtiva eden 1048 numaralı yazmanın ilk sırasında yer alan bir fetva mecmuasıdır. Yazmanın iç kapağına yapııştırılmış olan uzun dikdörtgen bir kağıdın üstüne mecmuanın konusu (*fi'l-fikh*), ismi (*Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*), fiziksel özellikleri (29 satır vs.) ve sahibi (*min-kütübi'l-fakîr Ali gufîra leh*) not edilmiştir. Bir sonraki yaprağın sol üst köşesinde temellük kaydı vardır. Kayda göre yazma Abdullah el-Kâdî tarafından temellük edilmiştir. Sonraki iki sayfada fihrist bulunur. Fihrist klasik fıkıh sistematiğine uygun olarak *Kitabü't-tahâre* ile başlar ve *Kitabü'l-ferâiz*'le sona erer. EK-1'de görüldüğü üzere zahriyenin üst kısmında yazmanın içerdiği eserler; *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*, *Risâle fi taarruzi'l-beyyinât* ve *Risâle fi nizâmi'l-âlem* olarak belirtilmiştir. Son iki eserin altına müellifleri sırasıyla es-Seyyid Abdurrahman eş-şehîr bi-Hisâlî ve Kâfi el-Akhisârî şeklinde kaydedilmiştir. *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde* ismini taşıyan mecmua,

5 Bk. Muharrem Midilli, “Osmanlı Toplumunda Evlilik İçi Şiddetin Fetvalara Yansıyan Suretleri ve Müftülerin Lazım Gördüğü Müeyyideler”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 38 (2021), 129-59; a.mlf. Aile, *Hukuki Hayat ve Şeyhülislâm -Osmanlı Aile Hukuku Üzerine 1001 Fetva-* (Fecr Yayınları, 2023).

6 *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, Şeyhülislâm Minkârîzâde Yahya Efendi'nin fetvalarının önemli bir kısmını içermektedir. Örneğin *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'nin *fi mesâli'l-mehr* başlığında yer alan 83 fetvadan çoğu *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*'in mehir babında bulunan 157 fetva arasında yer almaktadır. Krş. Menteşzâde Abdürrahîm Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm* (Dârü't-Tibâati'l-Ma'mûre, 1243), 186-203; Minkârîzâde Yahyâ Efendi, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazma Eserler, 0854), 87b-95b. Öte yandan *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin Bursa İnebey Kütüphanesi, 3951 numarada kayıtlı bir nüshasının (1b-211b) serlevhasında mecmuanın ismi “Kitab Fetâvâ-yı Ebissuûd Efendi” olarak yazılmıştır. Oysa mecmuadaki fetvalar Ali Efendi'ye aittir. Bu durum kütüphane görevlilerinin dikkatinden kaçmamıştır. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı (TYEKB), “Yazma Eserler Veritabanı” (Erişim 29 Eylül 2024).

yazmanın 1b-169b varakları arasında yer alır. Mukaddimesi yoktur. Mecmua doğrudan “Yâresi olup ma‘zûr olan Zeyd yâresini açıp silip nesne akmaz iken abdest alıp akmadan mestlerini giyse mestleri üzerine mesh câiz olur mu? el-Cevab: Olur” fetvasıyla başlar.⁷ Sonunda ferağ kaydı ve her hangi bir hâtîme alâmeti yer almaz. Mecmua, son ana bölüm olan *Kitabü 'l-ferâiz*'in *fi 's-sınfı 'r-râbi* başlığı altında yer alan “Mes'ele: Zeyd fevt olup babasının li-ebeveyn âmmesi Hind'in oğulları Amr ve Bekir ile Hind'in kızı Zeyneb'i ve babasının li-ebeveyn âhar âmmesi Hatîce'nin oğlu Beşir'i terk eylese kismet-i tereke nicedir? el-Cevab: Cümlesi 'li'z-zekeri mislü hazzi'l-ünseyeyn' iktisam ederler” fetvasıyla sona erer.⁸ EK-4'te görüldüğü üzere fetva akışının herhangi bir hâtîme alâmeti olmaksızın aniden kesilmesi ve sonrasında bırakılan boşluklar *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*'nin eksik bir nüsha olduğu izlenimi verir. Gerçekten benzer nüshaların *fi 's-sınfı 'r-râbi* başlığında genellikle daha fazla fetva vardır⁹ ve sonlarında araziye ilişkin müstakil bir bölüm bulunur.¹⁰ Kayıtlara göre yazmanın ikinci eseri olan *Risâle fi taarruzi 'l-beyyinât* (170b-173b) Ramazan 1098/Temmuz 1687 tarihinde kopyalanmış ve üçüncü eseri olan *Risâle fi nizâmi 'l-âlem* (181b-185b) on sene sonra Cemâziyelevvel 1109/Kasım 1697 tarihinde *cem ve itmam* edilmiştir. Bu durumda yazmanın birinci eseri daha erken tarihli olmalıdır. Eğer böyleyse istinsah tarihi Çatalcalı Ali Efendi'nin ilk şeyhülişlâmlık yıllarına (1084/1674-1097/1686) kadar geri gidebilir. Nitekim *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*'nin tertibi ve fetvalarıyla neredeyse örtüşen daha hacimli bir nüsha Ali Efendi henüz hayatta iken istinsah edilmiştir.¹¹ Mecmua bu nüshadan daha önce meydana getirilmişse sonundaki eksiklik ve -aşağıda gösterileceği üzere- genel olarak daha kısa bir nüsha oluşu erken tarihli olmasıyla açıklanabilir. Zaman içinde verilen/elde edilen yeni fetvalar mecmuanın sonraki nüshalarına

7 Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde* (Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, 01048-001), 1b.

8 Abdülaziz Efendi, *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde* (Şehit Ali Paşa, 01048-001), 169b.

9 Şu nüshanın *fi 's-sınfı 'r-râbi* başlığında daha az fetva vardır: Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi* (Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ökten İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 1042), 0b-179a.

10 Şu nüshanın sonunda arazi hukukuna ilişkin bölüm yoktur: Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi* (Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 02020), 0b-260a.

11 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi* (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 01065-001), ist. Ramazan 1102/Mayıs-Haziran 1691, müst. Abdülbaki b. Hüseyin, 1b-238a. Bu arada Diyanet İslâm Ansiklopedisi'ndeki “Fetâvâ-yı Ali Efendi” maddesinde Ali Efendi'nin hayatında istinsah edildiği belirtilen [(Cengiz Kallek, “Fetâvâ-yı Ali Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/438) nüshaların gerçekte onun vefatından sonra istinsah edilmiş olduğunu belirtmek gerekir. Nüshaların istinsah tarihleri maddede belirtildiği gibi 1100/1689 ve 1102/1691 değil, 1190/1776 ve 1160/1747 tarihleridir. Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi* (Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir, 251), 269b; *Fetâvâ-yı Ali Efendi* (Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 01113), 226b.

eklenmiştir. Bu takdirde nüshanın eksik yerine erken vasfıyla nitelenmesi daha doğru olur.¹² Eğer belirtilen nüshadan daha sonra meydana getirilmişse muhtasar ve sondan eksik bir nüsha olduğu söylenecektir.¹³

Fetâvâ-yı Karaçelebizâde isimli mecmuada 3562 tane fetva vardır. Mecmua 46 ana bölümden (kitap) oluşur. Ayrıca *Bâbu 'l-lukata* bab olarak isimlendirilmiş olsa da kendisinden önceki *Kitâbü 's-siyer*'den bağımsız olduğu için kitap konumundadır. En fazla fetva içeren beş ana bölüm sırasıyla *Kitâbü 'l-vakf* (315), *Kitâbü 'l-büyük* (297), *Kitâbu 'd-dâva* (286), *Kitâbü 't-talâk* (284) ve *Kitâbü 'n-nikâh* (209)'tır. En az fetva içeren bölümler *Kitâbü 'l-müsâkât* (1), *Bâbu 'l-lukata* (2) ve *Kitâbü 's-savm* (3)'dır. Fetvalar Türkçe olup me'sele-cevap şeklinde formüle edilmiştir. "Mes'ele" kelimesi her fetvada kırmızı kalemle yazılmıştır. Fetvalar talik ve rika hareketleri gösteren talik kırması denebilecek bir yazı türüyle kaleme alınmıştır. EK-3'te görüldüğü üzere *Kitâbü 'l-ferâiz* 'in *fi 's-sınfı 'l-evvel* başlığında 2 fetva zikredildikten sonra 10 satır kadar boşluk bırakılmış, *fi 's-sınfı 's-sânî* başlığı tamamen atlanmış, *fi 's-sınfı 's-sâlis* başlığında 9 fetva zikredildikten sonra tekrar daha büyük bir boşluk bırakılmıştır. *Fetavâ-yı Ali Efendi*'nin birçok nüshasında aynı yerlerde bırakılmış benzer boşluklara rastlanmaktadır.¹⁴ Sayfa kenarlarının çoğunda -EK-2'de görüldüğü üzere- nükul ve/veya fetvalardan oluşan notlar bulunur. Kenar notlarının farklı yazı türlerine sahip olması nüshanın oluşumunda birden çok kişinin rol oynadığına işaret eder. İlk sayfanın kenarında "minhu" (ondan) ifadesiyle Ali Efendi'nin fetvaları nakledilmiştir.¹⁵ Böyle fetvalara mecmuanın başka yerlerinde de rastlanır.¹⁶ Orijinal surette kopyalanmış olan bazı kenar fetvalarının imza bölümlerinde Ebüssuûd, Ali ve Abdullah isimleri dikkat çeker.¹⁷ Fetvalardan

12 *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin 7 Rebiülevvel 1118/19 Haziran 1706 tarihinde Ali b. Pir Ali tarafından istinsah edilmiş çok daha kısa bir nüshası için bk. Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, 6711, 1b-344b.

13 Nitekim *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin Şaban 1139 (Mart-Nisan 1727) tarihinde Salih b. Abdülbâkî tarafından istinsah edilmiş olan ve *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde* isimli mecmuaya benzeyen bir nüshası *Muhtasar-ı Fetâvâ-yı Ali Efendi* olarak isimlendirilmiştir (Manisa Kütüphanesi, Akhisar Zeynelzâde Kitaplığı, 1419, 1b-224b).

14 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi* (Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 02020), 257b, 258a; *Fetâvâ-yı Ali Efendi* (Millî Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 862), 281a; *Fetâvâ-yı Ali Efendi* (Süleymaniye Kütüphanesi, Arslan Kaynardağ, 00062), 256b; *Fetâvâ-yı Ali Efendi* (Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 02013), 292b, 293a.

15 Abdülaziz Efendi, *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde* (Şehit Ali Paşa, 01048-001), 1b; Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi* (Matbaa-i Âmire, 1311), 1/4, 5.

16 Abdülaziz Efendi, *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde* (Şehit Ali Paşa, 01048-001), 15b, 37b, 61a.

17 Abdülaziz Efendi, *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde* (Şehit Ali Paşa, 01048-001), 7a, 11a, 59b, 70a, 82a, 114b, 157a, 157b, 158b, 159b, 164a.

birinin imza yerine "ve lehu" (bu da onundur) kelimesi yazılmıştır.¹⁸ Kastedilen kişi fetvanın sahibi olan Ali Efendi'dir.¹⁹ Bazı kenar fetvaları kime ait olduklarına dair kayıt içermez.²⁰ Metnin uzantısı gibi de anlaşılabilir olan bu fetvalar Ali Efendi'ye aittir.²¹ Görünüşe göre fetvaları ekleyen kişi mecmuadaki fetvaların Ali Efendi'ye ait olduğu kanısındadır.

Fetâvâ-yı Karaçelebizâde İsimli Mecmuanın Fetâvâ-yı Ali Efendi ile Karşılaştırılması

Kütüphanelerde *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin nüshaları genellikle iki tertip üzere bulunur. Birincisi *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*'nin tertibi gibidir. Bu tertip üzere olan nüshalar genellikle *Kitabü't-tahâre*'nin "Yâresi olup ma'zûr olan Zeyd yâresini açıp silip..." fetvasıyla başlar. Sonda arazi hukukuna ilişkin fetvalar içeren bir bölüm vardır. Ana bölümler klasik fıkıh kitaplarının sistematığıne göre tertip edilmiş olmakla birlikte genellikle ayrıntılı alt başlıklara ayrılmamıştır.²² İkincisi ve daha yeni olanı *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin matbu nüshasının tertibidir. Yeni tertip nüshalar *Kitabü't-tahâre*'nin "Zeyd cünüb iken zikir ve salat..." fetvasıyla başlar. Sonda araziye ilişkin fetvalar içeren bir bölüm vardır. Ana bölümler klasik fıkıh kitaplarının sistematığıne göre tertip edilmiş ve ayrıntılı alt başlıklara ayrılmıştır.²³ *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*'nin her iki tertip nüshaların erken versiyonlarıyla ve matbu nüsha ile karşılaştırılması adiyetinin ve mahiyetinin anlaşılması bakımından önemlidir.

Fetâvâ-yı Karaçelebizâde isimli mecmua, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin birinci tertip nüshalarıyla karşılaştırıldığında çarpıcı benzerlikler ortaya çıkmaktadır. Karşılaştırma için eldeki en erken istinsah tarihli nüshayı esas alalım. Bu nüsha Ali Efendi henüz hayatta iken 1102/1691 tarihinde istinsah edilmiştir. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 01065-001 numarada kayıtlıdır. İçinde 4076 fetva

18 Abdülaziz Efendi, *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde* (Şehit Ali Paşa, 01048-001), 145a.

19 Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 2/234.

20 Abdülaziz Efendi, *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde* (Şehit Ali Paşa, 01048-001), 14b, 70a.

21 Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 1/27, 70, 73, 323-324.

22 Birinci tertibin erken bazı örnekleri şunlardır: Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi* (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 01065-001), ist. 1102/Mayıs-Haziran 1691, 1b-238a; *Fetâvâ-yı Ali Efendi* (Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ökten İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 1934) ist. 1108, 1b-220a; *Fetâvâ-yı Ali Efendi* (Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 02020), ist. Recep 111/Aralık-Ocak 1700-1, 0b-260a.

23 İkinci tertibin erken bazı örnekleri şunlardır: Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi* (Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi, 01143), ist. 10 Rebiülevvel 1106/27 Aralık 1694, 1b-242a; *Fetâvâ-yı Ali Efendi* (Milli Kütüphane, Çankırı İl Halk Kütüphanesi, 18 Hk 248), ist. Rebiülahir 1114/ Ağustos-Eylül 1702, 0b-252a; *Fetâvâ-yı Ali Efendi* (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 01082), ist. Cemâziyelahir 1114/Kasım 1702, 0b-204a.

bulunur. Fetva sayısı *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*'den 514 fazladır. Her iki nüsha da “Yâresi olup ma'zûr olan Zeyd yâresini açıp silip...” fetvasıyla başlar ve aynı fetvalarla devam eder. Nüshaların ana bölümleri başından sonuna kadar neredeyse aynıdır. Sadece 01065-001'de *Bâbü'l-lukata* başlığı daha doğru bir yaklaşımla *Kitabü'l-lukata* olarak yazıldığı ve *Kitabü'l-hacr ve'l-me'zûn* ikiye bölündüğü için *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*'deki 46 kitaba karşılık 48 kitap bulunur. Ayrıca 01065-001'in sonuna *fi ma yeteallaku bi'l-arâzi* başlıklı bir bölüm eklenmiştir. Nüshaların genel sistematığı hemen hemen birbiriyle örtüşür. Yalnız *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*'nin ana bölümlerinde genellikle daha az fetva vardır. Bu durum *Kitabü'l-kazâ* (32/84), *Kitabü's-şahâdet* (123/250) ve *Kitabü'l-vekâlet* (82/152) gibi bölümlerde açıkça fark edilir. Öte yandan bazı bölümlerde fetva sayıları eşittir. Hatta *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*'nin *Kitabü'l-hudûd* (130-150), *Kitabü'd-diyât* (162-171) ve diğer birkaç bölümünde fetva sayısı daha fazladır. Nüshalardaki fetvalar belli bir bölüm örneğinde karşılaştırıldığında benzerlikler daha belirgin hale gelir. Nitekim *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*'nin mehir babında yer alan 52 fetva, kelimesi kelimesine 01065-001'teki 55 fetva arasında bulunur. Sadece bir fetvada iki kelimelik ziyade vardır²⁴ ve bir diğerinde eş anlamlı kelimeler kullanılmıştır.²⁵ İlk nüshada müstakil mehir babında yer alan fetvalar ikincisinde *Bâbü'l-velî ve'l-küfv* başlığında zikredilmiş olsa da diziliş hemen hemen aynıdır. Bu karşılaştırma *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*'nin, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin erken nüshalarından biri olan 01065-001'in daha kısa bir versiyonu olduğunu göstermektedir.

Fetâvâ-yı Karaçelebizâde isimli mecmua *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin ikinci tertip nüshalarıyla karşılaştırıldığında benzerlikler azalmakla birlikte dikkat çekicidir. Karşılaştırma için sonlarında Ali Efendi'nin vefatından 5 ay kadar sonra; 8 Muharrem 1104/19 Eylül 1692 tarihinde cem ve tertip edildiği belirtilen nüshalardan birini esas alalım. Esas alınan nüsha Nuruosmaniye Kütüphanesi, 02016 numarada kayıtlıdır. 4208 fetva içerir. Fetva sayısı *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*'den 646 kadar fazladır. İki nüshanın ana bölümleri genel olarak örtüşmekle birlikte bazı farklılıklar söz konusudur. Ezcümle *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*'de *Bâbü'l-lukata* ve *Babu's-sarf* olarak geçen bölümler 02016'da sırasıyla *Kitabü'l-lukata* ve *Kitabü's-sarf* olarak zikredilmiştir. *Kitabü'l-hacr ve'l-me'zûn* iki ayrı bölüme ayrılmıştır. Ayrıca 02016'de fazlalık olarak *Kitabü's-sayd ve'z-zebâih*, *Kitabü'l-eşribe*, *Kitabü's-şürb* ve *Kitabü'l-hitan* bölümleri bulunmaktadır. Bu farklılıklar sebebiyle *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*'de yer alan 46 ana bölüme karşılık 02016'da 52 ana bölüm bulunur.

24 “Amr'ın olmakla/Amr'ın yedinde mevcûd olmakla”. Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi* (Esad Efendi, 01065-001), 16b; Abdülaziz Efendi, *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde* (Şehit Ali Paşa, 01048-001), 11b.

25 “merkûmeyi/mezbüreyi”. Abdülaziz Efendi, *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde* (Şehit Ali Paşa, 01048-001), 11a; Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi* (Esad Efendi, 01065-001), 15b.

Fetâvâ-yı Karaçelebizâde'nin ana bölümleri 02016'nın ana bölümlerinden genellikle daha az fetva içerir. Bu durum *Kitabü'l-kazâ* (32/85), *Kitabü'ş-şahâdet* (123/240) ve *Kitabü'l-vekâlet* (82/149) gibi ana bölümlerde bir hayli barizdir. Bazı bölümlerde fetva sayıları eşittir. Hatta *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*'nin *Kitabü'l-hudûd* (150-120), *Kitabü'l-büyû* (297-271), *Kitabü'l-vesâyâ* (203-182) ve diğer birkaç bölümünde diğer nüshaya göre daha çok fetva vardır. Bölüm içlerinde fetvaların sayıları ve tertipleri genellikle farklıdır. Nitekim *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*'nin mehir babı 52 fetva içerir ve alt başlıklara ayrılmaz. 02016'in mehir babı ise 60 fetva ihtiva eder ve 3 *nev'un âhar* ve 1 *el-ihtilaf fi'l-mehr* olmak üzere 4 alt başlığa ayrılır. Tertip farkı bölüm içindeki fetvaların dizilişini de etkilemiştir. Dizilişteki farklılığa rağmen *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*'nin mehir babında yer alan 52 fetvanın 50'si aynen ya da önemsiz farklılıklarla birlikte 02016'da vardır. Bunların önemli bir kısmı kelimesi kelimesine aynıdır. Diğerleri arasında ziyade ve eksikler,²⁶ takdim ve tehirler²⁷ ve eş anlamlı farklı kelimeler²⁸ gözlemlenir. Diğer bazılarında cümlelerin farklı şekilde bağlandığı,²⁹ cevaba tamamlayıcı ifade eklendiği³⁰ ve aynı meselelere eş anlamlı farklı cevaplar verildiği³¹ görülür. Denilebilir ki *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin ikinci tertip nüshalarından biri olan 02016, *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*'nin yeniden düzenlenmiş daha uzun bir versiyonudur.

Fetâvâ-yı Ali Efendi'nin matbu nüshası, 02016 numaralı mecmua ile tertip, hacim ve fetva fomülleri yönünden büyük ölçüde örtüşmektedir.³² Bu nedenle

-
- 26 “züyûf akçenin altın ya gümüştin/züyûf akçenin yevm-i kesadda altın ya gümüştin”. Abdülaziz Efendi, *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde* (Şehit Ali Paşa, 01048-001), 12a; *Fetâvâ-yı Ali Efendi* (Nuruosmaniye, 02016), 15b.
- 27 “Hind'e mehr-i muaccel nâmına/ mehr-i muaccel nâmına Hind'e”. Abdülaziz Efendi, *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde* (Şehit Ali Paşa, 01048-001), 11a; *Fetâvâ-yı Ali Efendi* (Nuruosmaniye, 02016), 14b.
- 28 “eşyâ-i merkûme/esvâb-ı mezbûre”. Abdülaziz Efendi, *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde* (Şehit Ali Paşa, 01048-001), 11a; *Fetâvâ-yı Ali Efendi* (Nuruosmaniye, 02016), 13b.
- 29 “sâbit olup/sâbit oldukda”. Abdülaziz Efendi, *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde* (Şehit Ali Paşa, 01048-001), 10a; *Fetâvâ-yı Ali Efendi* (Nuruosmaniye, 02016), 14a.
- 30 “Mehr-i misil/Mehr-i misil alır”. Abdülaziz Efendi, *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde* (Şehit Ali Paşa, 01048-001), 9b; *Fetâvâ-yı Ali Efendi* (Nuruosmaniye, 02016), 13a.
- 31 “Mehr-i misil ile müsemmayı tecavüz eylemez/Mehr-i misil ile müsemmadan ekallini alır”. Abdülaziz Efendi, *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde* (Şehit Ali Paşa, 01048-001), 10a; *Fetâvâ-yı Ali Efendi* (Nuruosmaniye, 02016), 14a.
- 32 02016 ve matbu nüshanın ana bölümleri neredeyse aynıdır. Ana bölümlerin içerdiği fetva sayıları ve metinleri de birbirine oldukça yakındır. Bu durum nüshaların her hangi bir bölümü karşılaştırıldığında hemen farkedilebilir. Mesela 02016'nın mehir babındaki 60 fetva aynen ya da önemsiz farklılıklarla matbu nüshanın aynı babındaki 62 fetva arasında bulunur. Fetvalar her iki nüshada da aynı alt başlıklara dağıtılmıştır.

02016 hakkında söylenen şeylerin çoğu matbu nüsha hakkında da geçerlidir. Matbu nüshada bir sayıma göre 4412 fetva bulunur.³³ Buna göre matbu nüshadaki fetvalar *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*'dekilerden 850 kadar fazladır. Zaman içinde daha fazla Ali Efendi fetvasının elde edildiği açıktır. Nüshaların ana bölümleri genellikle örtüşmekte birlikte aralarında bazı farklılıklar vardır: *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*'de *Kitâbü'l-mekâtib*, *Bâbü'l-lukata* ve *Babü's-sarf* olarak geçen bölümler matbu nüshada sırasıyla *Faslün fi'l-mekâtib*, *Kitabü'l-lukata* ve *Kitabü's-sarf* olarak zikredilmiştir. *Kitabü'l-hacr* ve *'l-me'zûn* iki ayrı bölüm olarak yazılmıştır. Matbu nüshada fazlalık olarak *Kitabü'l-mudâyenat*, *Kitabü's-sayd* ve *'z-zebâih*, *Kitabü'l-eşribe*, *Kitabü'ş-şürb* ve *Kitabü'l-hitân* bölümleri bulunur. Bu farklılıklar sebebiyle *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*'de yer alan 46 ana bölüme karşılık matbu nüshada 53 ana bölüm vardır. *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*'nin ana bölümleri matbu nüshanın ana bölümlerinden genellikle daha az fetva içerir. Bu durum alt bölümler için de geçerlidir. Nitekim *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*'nin mehir babında 52 fetva varken matbu nüshanın mehir babında 62 fetva vardır. Babların tertipleri de farklıdır. İlk nüshanın mehir babında herhangi bir alt başlık bulunmaz. Matbu nüshanın mehir babı ise belli temalara göre 4 alt başlığa ayrılmıştır. Bu tertip farkı fetvaların bölüm içindeki dizilişini de etkilemiştir. Dizilişteki farklılığa rağmen *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*'nin mehir babındaki 52 fetvadan 51'i aynen ya da önemsiz farklılıklarla matbu nüshada bulunur.³⁴ Fetvaların yaklaşık yarısı kelimesi kelimesine aynıdır. Diğerleri arasında önemsiz kelime ve ifade farklılıkları gözlemlenir. Kısaca *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin matbu nüshası, *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde* isimli mecmuanın yeniden tertip edilmiş ve yeni fetvalar eklenmiş bir versiyonu görünümündedir.

Sonuç

Yukarıdaki karşılaştıma *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde* isimli mecmuanın *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin nispeten kısa versiyonlarından biri olduğunu göstermektedir. Mecmua anlaşılmasın bir nedenle Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'ye nispet edilmiştir. Kim olduğu bilinmeyen bir kişi tarafından mecmuanın zahriyesine kaydedilen *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde* ismi, muhtemelen bir kütüphane görevlisi tarafından iç kapağa yapıştırılan bilgi notuna eklenmiştir. Bu bilgi yeterince tahkik

33 Kallek, "Fetâvâ-yı Ali Efendi", 12/438.

34 Krş. Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 1/46; Abdülaziz Efendi, *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde* (Şehit Ali Paşa, 01048-001), 12a-b. Bunlardan biri matbu nüshanın mehir babında değil, kölenin nikahı babında zikredilmiştir. "Mes'ele: Zeyd'in kulu Amr Hind'i Zeyd'in izniyle şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc ettiikten sonra Amr fevt olsa Hind Zeyd'e mücerred Amr kulun olmakla mehrimi malından bana edâ eyle demeye kâdire olur mu? el-Cevab: Olmaz. Abdülaziz Efendi, *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde* (Şehit Ali Paşa, 01048-001), 11b; Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 1/32.

edilmeden kütüphane veri tabanlarına aktarılmış ve literatürde kullanılmıştır. *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde* ile *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin özellikle birinci tertip nüshaları arasındaki çarpıcı benzerlikler gözden kaçmıştır. Mecmua, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin matbu nüshalarından farklı bir tertibe sahip olduğu için ilk bakışta başka bir şeyhülislâma ait sanılmış olabilir. Fakat diğer şeyhülislâmlar arasından neden Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'nin tercih edildiği hususunda fikir yürütmek zordur. Zira mecmuanın içinde fetvaların Abdülaziz Efendi'ye ait olduğunu gösteren ya da ima eden herhangi bir işaret bulunmaz. Kütüphane veri tabanlarında Abdülaziz Efendi'ye nispet edilen ikinci bir fetva mecmuasına da rastlanmamıştır. Zaten siyasetle çok fazla meşgul olan ve çoğu zaman isyancılar arasında dolaşan³⁵ Şeyhülislâm'ın, 4 ay kadar süren kısa müddetinde³⁶ verdiği fetvaların büyük bir mecmua oluşturacak yekuna ulaşması beklenemezdi. Bu bakımdan Abdülaziz Efendi, doğru bir tercih değildir. Aslında *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde* genel sistematik, fetvaların dizilişi ve formüller yönünden *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'ye benzemenin yanında aidiyete delalet eden işaretler de içerir: Kenarlardaki bazı fetvaların sonlarına daha önce hiçbir isim zikredilmeden "minhu" (ondan) ve "ve lehu" (bu da onundur) ifadeleri getirilmiştir. Fetvalar Ali Efendi'ye aittir. Fetvaları ekleyen kişi mecmuadaki fetvaların Ali Efendi'ye ait olduğundan haberdardır. Şeyhülislâm'ın kenarlara metnin bir uzantısı gibi eklenen diğer bazı fetvaları da metindeki fetvaların aidiyeti hakkında fikir vermektedir. Yine *Kitabü'l-ferai'z*'de bırakılan boşlukların benzerlerine *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin birçok nüshasında rastlanması aynı aileden olduklarına işaret etmektedir. *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde* ile *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin özellikle birinci tertip nüshaları arasındaki açık benzerliklerin fark edilememesi bu işaretlerin de gözden kaçırılmasına neden olmuş görünmektedir.

Kaynakça

Abdürrahîm Efendi, Menteşzâde. *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*. Dârü't-Tıbbâti'l-Ma'mûre, 1243.

Ali Efendi, Çatalcalı. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*. Matbaa-i Âmire, 1311.

Ali Efendi, Çatalcalı. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 01065-001, ist. Ramazan 1102/Mayıs-Haziran 1691, 1b-238a.

Ali Efendi, Çatalcalı. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*. Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 02016, ist. 8 Muharrem 1104/19 Eylül 1692, 1b-230.

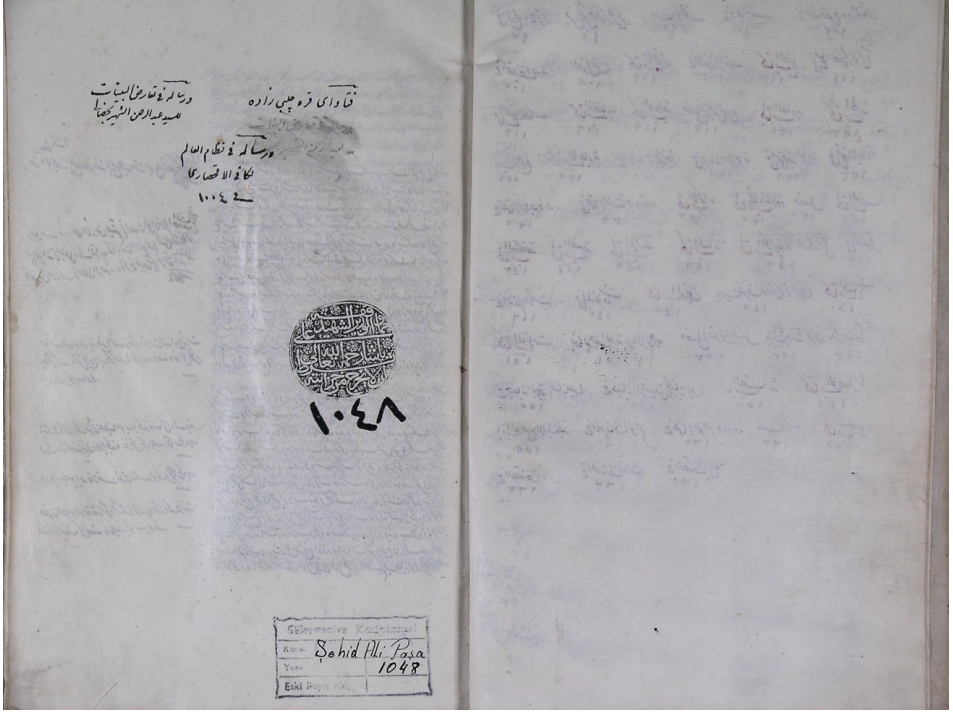
Ali Efendi, Çatalcalı. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*. Bursa İnebey Kütüphanesi, 3951, 1b-211b.

35 "Abdülaziz Efendi ilm ve fazlıyla da mümtâzdır. Uslûbü zengin, eş'ârı latiftir. Bununla beraber siyâsiyatla da pek çok meşgul olmuş, ekser zamanlar isyân kabileleri arasında dolaşmıştır". İlmîye Sâlnâmesi, haz. S.A. Kahraman, A. N. Galitekin, C. Dadaş, İstanbul: İşaret Yayınları, 1998, s. 387.

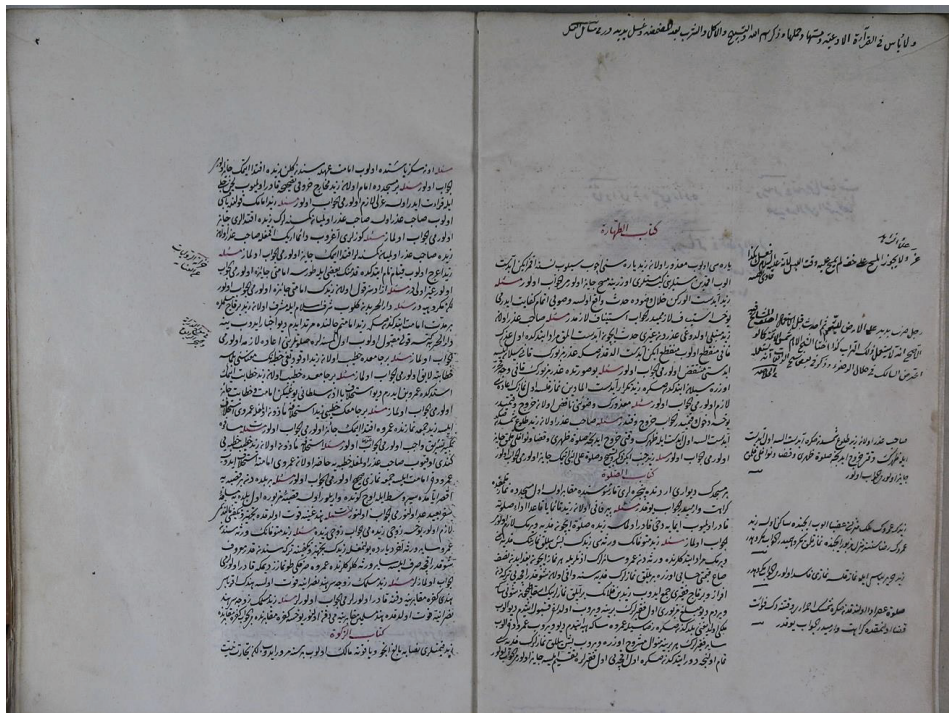
36 Abdülaziz Efendi, 11 Cemâziyelevvel 1061/2 Haziran 1651 tarihinden şeyhülislâm olmuş ve 17 Ramazan 1061/3 Eylül 1651 tarihinde azledilmiştir. Kaya, "Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi", 24/382.

- Ali Efendi, Çatalcalı. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*. Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ökten İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 1042, 0b-179a.
- Ali Efendi, Çatalcalı. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*. Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir, 251, 1b-269b.
- Ali Efendi, Çatalcalı. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*. Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 01113, 0b-226b.
- Ali Efendi, Çatalcalı. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*. Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, 67117, ist. Rebiülevvel 1118/19 Haziran 1706, 1b-344b.
- Ali Efendi, Çatalcalı. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*. Milli Kütüphanesi, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 862, 0b-286b.
- Ali Efendi, Çatalcalı. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*. Süleymaniye Kütüphanesi, Arslan Kaynaradağ, 00062, 1b-260b.
- Ali Efendi, Çatalcalı. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*. Nuruosmaniye Kütüphanesi. Nuruosmaniye, 02013, 0b-298b.
- Ali Efendi, Çatalcalı. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*. Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ökten İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 1934, ist. 1108/1696-7, 1b-220a.
- Ali Efendi, Çatalcalı. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*. Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, ist. Recep 1112/Aralık-Ocak 1700-1, 02020, 0b-260a.
- Ali Efendi, Çatalcalı. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*. Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi, 01143, ist. 10 Rebiülevvel 1106/27 Aralık 1694, 1b-242a.
- Ali Efendi, Çatalcalı. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*. Milli Kütüphane, Çankırı İl Halk Kütüphanesi, 18 Hk 248, ist. Rebiülahir 1114/Ağustos-Eylül 1702, 0b-252a.
- Ali Efendi, Çatalcalı. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 01082, ist. Cemâziyelahir 1114/Kasım 1702, 0b-204a.
- Ali Efendi, Çatalcalı. *Muhtasar-ı Fetâvâ-yı Ali Efendi*. Manisa Kütüphanesi, Akhisar Zeynelzâde Kitaplığı, 1419, ist. Şaban 1139 (Mart-Nisan 1727), müst. Salih b. Abdülbâkî, 1b-224b.
- Kallek, Cengiz. “Fetâvâ-yı Ali Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/438. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Karaçelebizâde, Abdülaziz Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*. Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, 01048-001, 1b-169b.
- Kaya, Nevzat. “Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/381-83. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Kaya, Nevzat. (haz.). *Ravzatü'l-Ebrar Zeyli (Tahlil ve Metin)*. Türk Tarih Kurumu, 2003.
- Midilli, Muharrem. “Osmanlı Toplumunda Evlilik İçi Şiddetin Fetvalara Yansıyan Suretleri ve Müftülerin Lazım Gördüğü Müeyyideler”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 38 (2021), 129-59.
- Midilli, Muharrem. *Aile, Hukuki Hayat ve Şeyhülislâm: Osmanlı Aile Hukuku Üzerine 1001 Fetva*. Fecr Yayınları, 2023.
- Minkârîzâde, Yahyâ Efendi. *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazma Eserler, 0854, 1b-431a.
- Özen, Şükrü. “Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/5 (2005), 249-378.
- TYEKB, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. “Yazma Eserler Veritabanı”. Erişim 29 Eylül 2024. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/328510>.
- TYEKB, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. “Yazma Eserler Veritabanı”. Erişim 29 Eylül 2024. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/28600>.

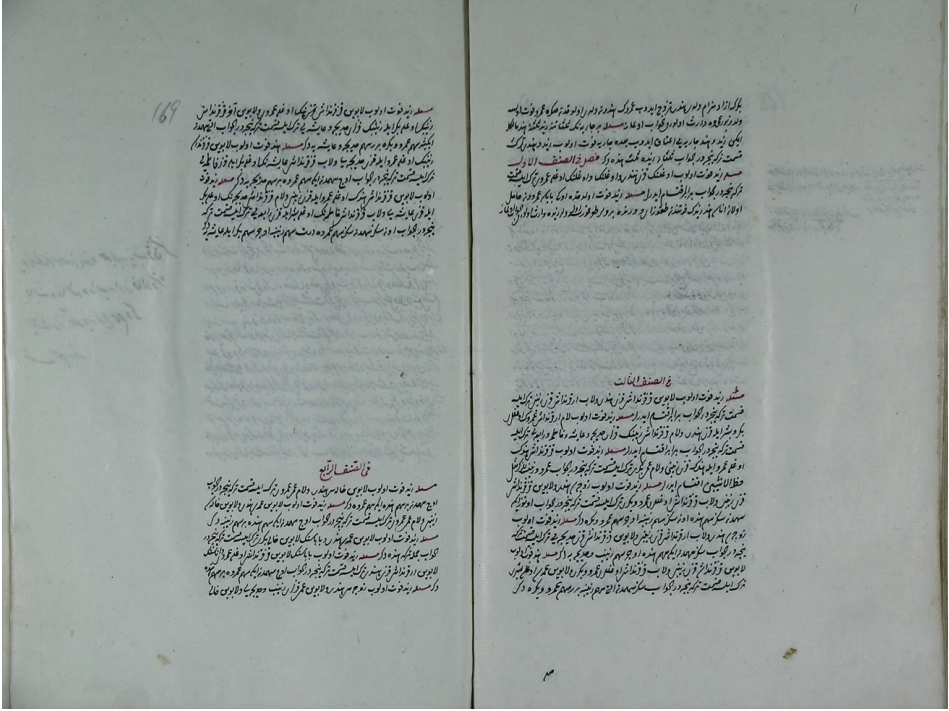
EK-1: Fetâvâ-yı Karaçelebizâde isimli mecmuanın zahriyesi.

EK-2: Fetâvâ-yı Karaçelebizâde isimli mecmuanın ilk sayfaları.

EK-3: Fetâvâ-yı Karaçelebizâde isimli mecmuanın 168b-169a sayfalarında bulunan ve Fetâvâ-yı Ali Efendi'nin birçok nüshasında görülen boşluklar.

EK-4: Fetâvâ-yı Karaçelebizâde isimli mecmuanın son sayfası (169b).

